

LITTERATUR

Redaktionell kommentar: Med anledning av prof. Alf Härdelins bortgång den 4 augusti förra året publicerar vi nedanstående recension. Boken har inte blivit recenserad i STK tidigare och måste betraktas som ett av Härdelins viktigaste verk.

Alf Härdelin, *Världen som yta och fönster. Spiritualitet i medeltidens Sverige*. Scripta minora 13. Stockholm: Sällskapet Runica et Mediaevalia, 2005. 592 sid.

När vetenskapsmannen och kyrkohistorikern Alf Härdelin närmar sig koret i Litslena kyrka i Uppland, stannar han till inför altarskåpets huvudbild av den krönte Gudsmoan Maria med det lilla Jesusbarnet på sin högra arm. Där låter Härdelin sin blick svepa över skulpturens förgyllda detaljer och med orden, musiken och färgerna inbjuder han sin läsare att följa honom in i den medeltida spiritualitetens dynamiska sfär, en sinnenas och det andliga livets värld med synliga och osynliga väggar som öppnas och stängs framför våra förvånade ögon.

För att beskriva Alf Härdelins bok, *Världen som yta och fönster: spiritualitet i medeltidens Sverige*, skulle vi kunna använda oss av bilden av ett par glasögon med två metallinfattade glas, vilka är sammanbundna av den mellanliggande näsbryggan. I sju kapitel, tre i ena glaset, tre i det andra glaset och det sjunde, näsbryggan som förenar de två ögonglasen, delar författaren med sig av sin syn på katolsk medeltida spiritualitet. I Härdelins första ögonglas framställer han för oss sinnenas kyrka och pekar ut kyrkorummet, riterna och orden. Det andra ögonglaset tar sin början redan i näsbryggan med det första av fyra underavdelningar till mysteriernas kyrka. Härdelin betraktar vår vandring från den yttre, sinnenas kyrka, till den inre, mysteriernas kyrka, som ett hermeneutiskt övergångskapitel. Väl inne i mysteriernas kyrka styrs vår resa fortfarande i hög grad av bilder, men nu är det våra inre, mentala bilder som anger vad vi ska erfara. Här möter tre stora ämnen, Bildfält och tankestrukturer följt av Treenigheten och kyrkan för att avsluta i De sakramentala mysterierna.

Det finns också en skimrande tråd, med tre kulor på, som löper genom boken, som i min överförda bild får representeras av skalmar och senilsnöre, nämligen för det första författarens ständigt återkommande historiebereskrivning, för det andra hans egna många teoretiska och intressanta praktisk-teologiska reflektioner samt för det tredje hans beskrivning och analys av bilder, texter och liturgier av de mest skilda slag.

Vi kan också beskriva det Härdelin gör i sin bok med andra ord. Den yttre kyrkan tar sin början i de fysiska byggnadernas rum för att leda fram till Ordet, den inre parallella resan tar oss från våra egna mentala bilder till de sju sakramenten. Det är en vacker och tydlig parallellställning mellan första och andra delen.

Den spiritualitet som vi möter i Alf Härdelins bok är den spiritualitet som varit förhärskande i en klos-

termiljö, med en stark tillhörighet till Maria, Gudsmoan, och med ett birgittinskt fokus. Härdelin gör också en annan sak med sin läsare i det att han skapar väldigt täta bildmiljöer och grupper av miljöer, dels genom sitt sätt att skriva men också genom de 23 fina bilder som inte bara illustrerar utan skapar förutsättningar för läsaren att också visuellt ta del i författarens yttre och inre resa. Vi anar författarens egen personliga trosvandring genom hela texten. Härdelin står fram som produkten av en god katolsk mission, smakfatt av erfarenheter från en lång forskargärning såväl som den egna livsvandringen med utveckling av trons frö till full mognad och insikt.

Detta menar jag är bokens styrka, samtidigt som det också blir en brist om vi betraktar boken i ett större sammanhang där birgittinsk kontext inte står i ett absolut och självklart centrum.

Det är alltså inte hela medeltidens spiritualitet i Sverige som vi möter i *Världens yta och fönster*, det är en del - men en viktig del som vi har saknat i litteraturen om det medeltida Sverige.

Lisa Nyberg
Teol. kand., fil. mag., Lund

Johan A. Lundin, *Predikande kvinnor och gråtande män. Frälsningsarmén i Sverige 1882–1921*. Malmö: Kira förlag, 2014. 192 sid.

Den teologiska och historiska forskningen i Sverige har i påfallande liten utsträckning intresserat sig för Frälsningsarmén. Därför är historikern Johan A. Lundins bok om rörelsen ett välkommet tillskott inte bara för historiker och kyrkohistoriker, utan även för en bredare teologisk publik. I blickfånget står frågor om skärningspunkten mellan religion, genus och modernitet; syftet är, för att använda författarens egna ord, ”att undersöka vilken roll religion spelade för görande av maskulinitet och feminitet i det framväxande moderna svenska samhället”. Genom att anknyta till tidigare genusvetenskapliga studier inom fältet och till filosofen och genusteoretikern Judith Butlers förståelse av kön och genus som något performativt lyckas Lundin presentera Frälsningsarmén ur ett nytt perspektiv och visa hur ett vid tiden framstående och omfattande samfund reproducerade och omförhandlade föreställningar om vad det innebar att vara kvinna respektive man.

När väckelserörelsen initierad av William (1829–1912) och Catherine Booth (1829–1890), vilken snabbt spridit sig bland Englands arbetarklass, år 1878 antog namnet Salvation Army var ett av dess särskiljande drag kvinnornas framträdande roll. Det här blev ett utmärkande linje även i det svenska sammanhanget. Under sommaren samma år som det nya namnet antogs var parets äldsta son Bramwell Booth (1856–1929) på besök i Sverige och de andaktsstun-

der han höll besöktes bland andra av Hanna Ouchterlony (1838–1924), som när Frälsningsarméns arbete formellt etablerades i Sverige 1882 utsågs till kommandör över den svenska armén. Även om Ouchterlony inte var den enda kvinnan med en ledande position i rörelsen, kännetecknades konstruktionen av kvinnlighet inom armén under perioden av en alltegenom märkbar tvetydighet. Samtidigt som ideal vilka framstod som centrala för feminiteten i sekelskiftets Sverige utmanades, till exempel genom att kvinnorna inom Frälsningsarmén gjorde anspråk på en tydligt markerad roll i det offentliga rummet, så framställdes kvinnorna även som fysiskt och psykiskt bräckliga och ytterst ansvariga för arbetet kopplat till hushållet.

Utifrån ett brett och rikt källmaterial, bland annat tidigare utforskat arkivmaterial, redogör Lundin för Frälsningsarméns första 40 år i Sverige på ett mångfacetterat och intresseväckande sätt. Med hjälp av det performativa perspektivet – alltså synen på handling som meningsskapande – kastas nytt ljus över flera delar av frälsningssoldaternas liv och gärning. Författaren rör sig med god disposition mellan allt från soldaternas omvändelseberättelser, sociala verksamhet samt uniformering och övriga klädsel till deras relation till och anammande av moderna föreställningar och innovationer. Till exempel lyckades soldaterna genom bruket av moderna färdmedel som tåg, cykel och på sikt även bil framstå som en rörelse ”i tiden”.

Tiden som skildras i boken utmärktes i Sverige av en omfattande samhällsomvälvning, vilket författaren illustrerar med hjälp av den tilltagande urbaniseringen och sociala differentieringen respektive konsolideringen av de klassiska folkrörelserna. Det är emellertid lika viktigt att förstå Frälsningsarmén i förhållande till dessa fenomen som i förhållande till den av Lundin inom paranteser satta sekulariseringen. Arméns arbete för att expandera religionens sociala inflytande kan exempelvis med fördel tolkas i relation till den tyske kyrkohistorikern Hartmut Lehmanns beskrivning av ett Europa som under perioden i fråga kännetecknades av ett dialektiskt förhållande mellan ”avkristning” å ena sidan och kristen väckelse å den andra. Denna förklaringsmodell har noterats i den tidigare svenska forskningen om kristen manlighet, vilken författaren även förhåller sig till i inledningskapitlet.

I den, om än begränsade, internationella forskningen om Frälsningsarmén som behandlar genusrelationer noterar Lundin två positioner. Å ena sidan en som utgår från att armén gav understöd till kvinnornas emancipation och å andra sidan en som menar att rörelsen dominerades av män och reproducerade stereotypa föreställningar om manlighet och kvinnlighet och på så sätt upprätthöll kvinnornas underordning gentemot männen. Boken avslutas med konstaterandet att det inte legat i undersökningens syfte att ”driva någon av dessa ståndpunkter”. Även om det av författaren är klokt att närma sig denna problematik på ett mer ny-

anserat sätt finner läsaren återkommande analytiska förenklingar, vilka leder bort från det maktperspektiv som lyser igenom i flera av resultaten.

Det framkommer till exempel att kvinnors yttre, i form av kläder, skor, frisyr och dylikt, reglerades på ett skarpare och mer omfattande sätt än männens. Också kontrollen av och bestraffningen för kärleksförhållanden och ”okyskhet” drabbade kvinnorna i större utsträckning än männen. Som bakomliggande anledning till dessa villkor anger Lundin att kvinnorna granskades hårdare av det omgivande samhället och att Frälsningsarmén därför var särskilt måna om att kvinnorna i rörelsen inte utåt skulle framstå som ”lösaktiga”. Den analysen må inte vara utan grund, men i dess ofullständighet riskerar den resultera i en otillbörlig historieskrivning där patriarkala strukturer och en förkastlig kvinnoyn inom ett religiöst samfund rättfärdigas utifrån dess utsatta position i samhället. Problematiken är signifikativ för studien, som förvisso är rik på teoretiska och jämförande perspektiv och således även på kritiska frågor, men tenderar resultera i något korta och förenklade synteser. Andra sidan av myntet är att Lundin ger en desto mer tillgänglig redogörelse över Frälsningsarméns tidigaste verksamhet i Sverige, vilken också förtjänar en bred läskrets och omfattande publicitet.

Martin Nykvist
Doktorand, Lund

Klas Hansson, *Svenska kyrkans primas. Ärkebiskopsämbetet i förändring 1914–1990*. Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Historico-Ecclesiastica Upsaliensia 47. Uppsala: Uppsala Universitet, 2014. 500 sid.

Klas Hansson har gett sig i kast med att undersöka hur ärkebiskopsämbetet inom Svenska kyrkan har förändrats mellan 1914 – 1990. Detta har resulterat i en omfångsrik avhandling som passande nog lades fram i Uppsala under senkvåren i år; det är ju som bekant 100 år sedan Nathan Söderblom utnämndes och vigdes till Svenska kyrkans primas. Valet av Söderblom innebar verkligen en förändring i relation till vad som varit.

Efter en sedvanlig inledning där allt från syfte och avgränsningar till teori och metod avhandlas, följer en bakgrundsteckning. De sju ärkebiskopar som verkat under perioden skildras utifrån ett femtontal aspekter som något förenklat kan sägas täcka in formella förändringar av ärkebiskopsämbetet, kyrkoteologisk uppfattning samt hur de var och en för sig har agerat och skildrats i ett antal sammanhang. I den mån underrubrikerna förändras har detta med yttre förändringar att göra, som att exempelvis Böndagsplakaten inte längre är relevanta att undersöka i relation till Bertil Werkströms ämbetsperiod.

Varje ärkebiskop skildras i sitt eget kapitel som rubricerats med sammanfattande och värderande ordpar,